

DURUM FARKINDALIĞI

Doç.Dr.Sait YILMAZ

Yaşadığınız hayatta çevrenizde olup-bitenlerin ne kadar farkındasınız? Sizi bekleyen tehlikeleri ve fırsatları öngörebiliyor musunuz? Hayatınızın bir hedefi ve bu hedefe ulaşmak için bir planınız var mı? Vizyon, politika ve strateji geliştirmeyi biliyor musunuz? Eğer bunlardan habersizseniz hayatınız durgun bir sudaki saman çöpü gibi rüzgâra tabi demektir. Başınıza gelenlere 'kader' deyip, geçersiniz, ne istediğinizi bilmediğinizden hayatınız boyunca istemediğiniz şeylerle yaşarsınız. Ünlü Amerikalı aktör Robert Mitchum, "*Hayatınızın yüzde doksanı uykuda geçer, önemli olan geri kalanında yeterince uyanık olmaktır*" demişti. Durum farkındalığı, mevcut tehditleri, önümüze çıkan ya da çıkması muhtemel fırsatları belirlememize yardımcı olur. Durum farkındalığının üç aşaması;

- Kritik bilginin farkına varmak,
- Onun anlamını kavramak,
- Gelecekteki statüsüne ilişkin sonuç/sonuçlar çıkarmak, olarak sıralanabilir.

Durum farkındalığı, bir beden kabiliyeti olmaktan çok kafa işidir. Kurumsal çalışmalarda iyi eğitilmiş analizciler veya özel güvenlik birimleri gerektirir. Algılama ve bilgi toplamadan sonra akıl yürütmenin üçüncü halkası, sezgilerine güvenmektir. Bazı kişiler normal olarak anlaşılması zor tehlike sinyallerini ya da fırsatları daha kurnazca algılar. Ancak, yapılan anketler pek çok kişi önceden bunları sezdiği halde önemsemediğini göstermiştir. Durum farkındalığı disiplini, siz meşgul ve aklınız başka yerde iken bile hislerinize ve çevreden olanlara duyarsız kalmamanızı gerektirir. Çeşitli gelişmelerin gözden kaçmaması için, kişilere meşgulken bile izleyici olması öğretilmelidir. Bugün hem kişisel hem de uluslararası ilişkiler disiplini olarak durum farkındalığı konusuna odaklanacağız.

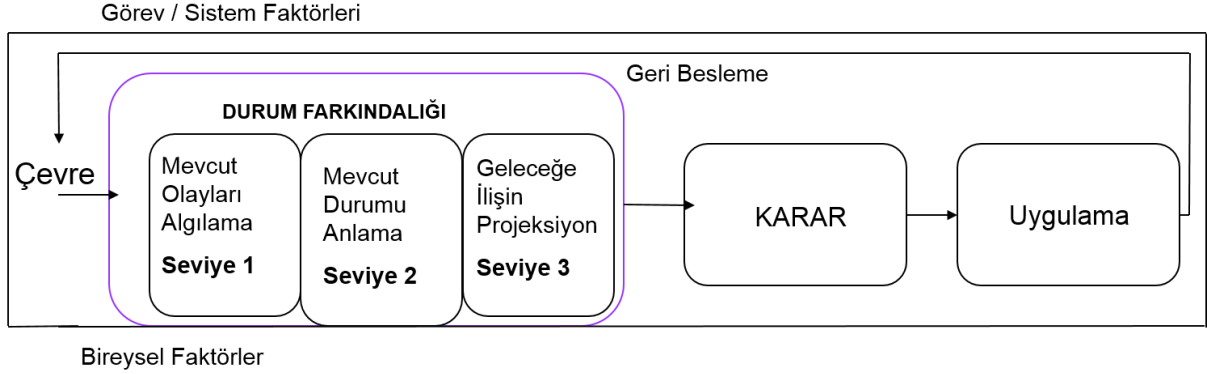
Kişisel durum farkındalığı

Durum farkındalığının beş seviyesi vardır¹; tedbirsiz durum, gevşek farkındalık, odaklı farkındalık, yüksek alarm ve koma. İlk seviyeye örnek, tanıdık bir çevrede ailenizle birlikte şarkılar söyleyerek araba sürerken, çevreye çok ilgi göstermeme halidir. Böyle bir durumda yoldaki sürpriz bir çukura girebilir ya da önünüze aniden çıkan bir arabaya çarpabilirsiniz. İkinci seviyede gevşek de olsa bir tehlike farkındalığı vardır. Arabanızla kavşağa yaklaştığınızda diğer yoldan yaklaşan bir araba var mı diye kontrol etmek ihtiyacı duyarsınız. Kaza yapmamak için dikkatlisinizdir ama bu dikkat dağılırsa, örneğin telefonla konuşmaya dalarsanız birinci seviyeye dönersiniz. Üçüncü durumda ise yolun tehlikeli olduğunu biliyorsunuz ve örneğin arabanızın buzda kayabileceğini düşünerek dikkatli sürüyorsunuzdur. İki elinizde direksiyona sarılmış, hem yoldaki buza, hem de etraftaki arabalara odaklanmış durumdasınızdır. Yoldan gözünüzü ayıramadığınız bu durumda ne telefona bakacak ne de arabada müzik dinleyecek durumdasınız, çünkü dikkatinizi dağıtabilirler. Ancak böyle bir sürüş sizi çabuk yorar ve stresli yapar. Uzun ve topyekûn konsantrasyon isteyen bu durum enerjinizi çabuk bitirebilir. Yüksek alarm durumuna geçtiğinizde ise artık vücut adrenalini salgıliyordur ve bir yandan dua ediyorsunuzdur. Araba kırmızı ışıkta kavşağı geçmiştir, kaza olmak üzeredir ama hala frenlere basmak ve durumu kontrol altına almak için zamanınız vardır. Beşinci seviye olan koma durumunda; artık ya

¹ Scott Stewart: A Practical Guide to Situational Awareness, Stratfor, (March 14, 2012).

uyuyakalmış ya da donup kaldığınızdan reaksiyon gösterecek durumda değilsinizdir. Şokta olduğunuzdan beyin duruma müdahale edecek değerlendirmeyi yapamaz. Bu durumdaki kişiler, olanların başına geldiğine inanamaz ve mağdur değil, daha çok izleyici olduğunu sanırlar. Karşı koyacak durumda olmadıklarını ve zamanın çok uzun geldiğini söylerler.

Şekil: Durum Farkındalığı Modeli

Durum farkındalığı, kişisel güvenliği konusunda paranoyak ya da takıntılı bir şekilde endişeli olmak değildir. İnsanlar uzun süre bir tehlike durumuna odaklanmış (üçüncü seviye) şekilde davranamaz. Alarm durumu, vücut tüm enerjisini bitirmeden hemen önce kısa süre devam edebilir. Durum farkındalığı için doğru seviyeye karar vermek önemlidir. Vücudumuz ve aklımız genellikle gevşek bir ortamda olmak ister. Her gün uykuda geçirdiğimiz ortalama 8 saatte zaten koma durumundayızdır. Evde TV seyrederken ya da kitap okurken de birinci seviyede yani çevreyi pek umursamaz durumdayızdır. Akşam yürüyüşe çıkmış isek karanlık sokaklardan yürürken ikinci duruma geçer, potansiyel tehditlere karşı dikkatli oluruz. Birinci durumda tedbirsiz olduğumuzdan çocuğunuz aniden yola fırlayıp, bir arabanın altında kalabilir. Bu durumda tehlikeden kaçınma şansınız yoktur; ya tehlikeyi görmediniz, ya da panik yaptığınızdan reaksiyon gösteremiyorsunuzdur. Bunun sebebi, bazılarının akıl kabiliyetinin hızla birinci durumdan dördüncü duruma geçecek ayarlamayı yapamamasıdır. Bu, araba kaza yapmak üzere iken, fren yapamamak, direksiyonu tamamen bırakmak gibi bir durumdur. Beyinsel geçişi yapamadığı için kişi şoka girer ve donar yani koma durumuna geçer. Bu durum farkındalığının ve hazırlığın olmadığı pek çok suç ortamında da meydana gelir. Bu eğitimle bile geliştirilebilecek bir durum olmayabilir. Çok eğitilmiş kişilerin bile birinci durumdan dördüncü duruma geçemedikleri görülmüştür. Bu yüzden toplumsal olaylara müdahale edecek kolluk güçleri ve askeri personel durum farkındalığı konusunda eğitilmelidir.

İnsan vücudu sürekli stres altında yaşayacak şekilde dizayn edilmemiştir. Bu yüzden, genellikle stres ve yorgunluktan uzak olan gevşek farkındalık tercih edilmelidir. Bir yandan hayatın tadını çıkarırken diğer yandan etkili bir seviyede kişisel güvenliğiniz bu seviyede sağlanabilir. Eğer kontrolünüzü sağlayabiliyorsanız; 'mücadele et ya da kaç' en iyi taktiktir. Kontrol dışı iseniz stres ve sürekli salgılanmaya devam eden adrenalin vücut ve akıl sağlığı için iyi değildir ve güvenliğinizi olumsuz etkiler. Bu nedenle ne sürekli odaklanmış ne de alarm durumunda olmak çare değildir, hem zahmetlidir hem de kuvvetten düşürür. Bir tehlikenin her an ortaya çıkabileceği potansiyel tehlike bölgesinde olsanız bile gevşek farkındalık ile normal olmayan bir nokta belirlediğinizde odaklanmış farkındalığa geçebilirsiniz. Eğer bu noktanın zararsız olduğunu anlarsanız gevşek farkındalığa dönerseniz, muhtemel bir tehdit ise önceden görmek size tedbir alma imkânı yaratır.

Böylece tehlike bölgesine girmeden uzaklaşma şansını kullanabilirsiniz. Potansiyel tehdit gerçek olmuyorsa bile odaklanmış farkındalık sizi daha hazırlıklı yapar ve yüksek alarm durumuna geçmenizi kolaylaştırır. Durum farkındalığı için en iyi yöntemlerden biri iyi bir izleyici olmak, yeni gelinen ortamlarda ne olup bittiğini önceden gözlemlemektir. Etraftaki insanlara veya arabalara bakarak bir anormallik sezebilirsiniz. Bu tür durum farkındalığı egzersizleri sizi gevşek durum farkındalığında bile bilinçsizce de olsa daha farkında yapacaktır. Çevreye ve tehlikelere aşına olmanız da önemli bir faktördür. Böylece hangi tehditlerden kaçınabileceğinize hangilerine karşı kendinizi savunmanız gerektiğine daha kolay karar verebilirsiniz.

Durum farkındalığı ve kritik düşünme..

Durum farkındalığı kavramı, ilk defa Birinci Dünya Savaşı sırasında Oswald Boelke tarafından düşmandan önce durumun farkına varmak ve böylece üstünlük kazanmak amacı ile yöntemler geliştirmek üzere kullanıldı². Ancak, 1980'lere kadar bu yaklaşım akademik çevrelerde pek ilgi görmedi. Bu alana ilgiyi artıran hava trafik kontrolörlerinin daha iyi durum farkındalığı ihtiyacı oldu³. Daha sonra iş yeri güvenliği, insan yaşamı ve uluslararası ilişkilerin konusu oldu. Durum farkındalığı, çevrenizde bulunan unsurların yer ve zaman bakımından algılanması, anlamlandırılması ve geleceğe ilişkin statülerinin değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir⁴. Durum farkındalığı güvenlik olgusu içinde genellikle çevrenizde olabilecek bir tehditlere karşı uyanık olunması için kullanılır. Ancak, çevrenizde sadece tehditler değil fırsatlar da vardır. Durum farkındalığı için 'iliştirilmiş interaktif model'⁵, sistem yaklaşımı, bilişsel alt-sistemler, fonksiyonel yaklaşım, biyolojik model gibi pek çok kuramsal çalışma yapılmıştır. Bazı insanlar yaşadıkları ortam ya da sistem nedeni ile zamanla durum farkındalığı kabiliyetlerini azaltırlar yani problemleri anlamaları veya teşhis etmeleri hata çare bulmaları daha fazla zaman alır. Kişisel olarak durum farkındalığınızı şu soruları kendinize sorarak geliştirebilirsiniz;

- Çevrenizde çıkarlarınıza (sağlık, emniyet, para vb.) yönelik gelişmeler var mı ve ne derecededir?

- Bunlar üzerinde durulacak kadar önemli midir?

- Bu riskleri/tehditleri yok etmek veya fırsatları kullanmak için yapacak bir şey var mı?

Bir kurum içinde durum farkındalığını geliştirmek için şunlar yapılabilir;

- Gereksiz bilgi yığınlarından kaçınma ve ilgisiz ipuçlarının değerlendirmenin doğruluğunu etkilememesi için filtre kullanmak,

- Gerekli bilginin hemen göze çarpması için tanınmasını kolaylaştıracak tedbirler almak,

- Beklenen bilgi ve ikazın görünürlüğünü artırmak için mekânsal düzenlemeler yapmak,

² R.D. Gilson (Eds.): Situational Awareness in Complex Systems, Embry-Riddle Aeronautical University Press, (Florida, 1995), p.241.

³ R.S. Jenson: The Boundaries of Aviation Psychology, Int. J. Aviat Psychol, 7 (4), (1997), p.259-267.

⁴ M.R. Endsley: Situation Awareness Global Assessment Technique (SAGAT), Proceedings of the National Aerospace and Electronics Conference, (New York, 1988), p.231.

⁵ K. Smith & P.A. Hancock: Situation Awareness is adaptive, Externally Directed Consciousness, Human Factors, 37 (1), (1995), p.137-148.

- Ortamda meydana gelen statü değişikliklerini ikaz edecek, otomatik güncelleştirme metotları kullanmak,
- Çalışanların dikkatini geliştirme amaçlı eğitim yaptırmak.

Çevremizde binlerce tehdit ve fırsat bulunmakta ama bunların hepsine birden odaklanmamız mümkün değildir. Bu da bizi 'kritik düşünme' yeteneğini kullanma yönünde ne kadar hazır olduğumuz sorusuna götürmektedir. Durum farkındalığı için kritik düşünme 'bilgiye ulaşma' ile başlar. Bir bilginin gerekli unsurları şunlardır; doğruluk, netlik (anlaşılabilirlik), detay yeterliliği, (duruma) uygunluk, derinlik (durumun karmaşıklığını karşılama), genişlik (duruma ilişkin başka giriş noktaları sağlama), mantığa uygunluk. Mevcut hareket tarzları içinden birinin seçilmesi yani 'karar verme' kritik düşünmenin diğer önemli bir safhasıdır. Kritik düşünme, size durum farkındalığı ve karar verme için mental kontrol ve disiplin sağlar. Bunun için geliştirilmesi gereken birkaç kabiliyet vardır; aklını kullanma, disiplini muhafaza etme, farkındalık, düşünmeyi geliştirme.

- Aklını kullanma; bilgi, veri ve gerçekleri arama ve anlama ile işe başlar, etkili bir planlama, bilgilendirme ve iletişim ile devam eder. Yaşanan durum içinde öğrenme ile birlikte hem bilgi artar, hem de tecrübe kazanılır.

- Disiplini muhafaza etme; çeşitli durumlar karşısında nasıl düşüneceğini, reaksiyon göstereceğini önceden yapılmış düzenlemeler ile bilme, kullanabileceği vasıtaların farkında olma, durumdan ders çıkararak geri besleme yapmayı kapsar.

- Farkındalık; kendi kendini sorgulayarak ön yargılarını, planını, bilgilerin doğruluğunu, gerekli bütün vasıtaları kullanıp kullanmadığını, yaptığı işleri değerlendirerek bir daha ki sefere farklı olarak ne yapabileceğini kontrol etmeyi içerir.

- Düşünmeyi geliştirme; hem kendiniz hem de düşünme süreci ile ilgili iyileştirmeleri gerekli kılar. Kendiniz ile ilgili geliştirilecek hususlar; duygularınıza değil kurumun hedeflerine olan bağlılığınız, olumlu kişisel özellikler (tahammül, başarısızlıktan öğrenmek vb.), detaylara dikkat etmek gibi konuları ihtiva eder. Düşünme süreci ile geliştirilecek hususlar ise gerekli bilgilere ulaşabilme, nasıl düşüneceğini ve görevi nasıl yapacağını bilme, pek çok strateji arasından en uygununu seçebilmeyi kapsar.

Uluslararası ilişkiler ve durum farkındalığı..

Uluslararası ilişkiler açısından ele aldığımızda devlet yöneticileri sadece ülkelerini bekleyen tehditleri değil, fırsatları da öngörerek kritik dönüm noktalarından geçerken ülkelerini hem tehditlerden korumak, hem de ortaya çıkan fırsatlardan azami istifade ederek ülkelerinin çıkarlarını korumak ve geliştirmekle yükümlüdürler. Bu yüzden durum farkındalığı ve özellikle liderlerin algılamaları ülkelerin önemli kararlarının verilmesinde son derece önemlidir. Dış politikada karar verme süreci öncelikle mevcut bilgilerin analizinden veya bir olayın ortaya çıkmasını müteakip "algılama" olgusu ile başlamaktadır. Algılarımız, edindiğimiz bilgiler, tecrübelerimiz, sezgilerimiz ve bu arada dikkatimizi dağıtan şeyler arasında ortaya çıkar. Karar verme sürecinin her aşamasında olduğu gibi özellikle algılama aşamasında karar verici, topladığı bilgi ve istihbaratı; -çarpıtma veya "dezenformasyon" olasılığını dikkate alarak, iyice ayıklamalı ve yanlış algılamaların önüne geçmelidir⁶. Genellikle bilginin dört yüzü vardır; açık, kapalı, katkılı, bilinmeyen. Örneğin bir haber

⁶ Raymond F. Hopkins, Richard W. Mansbach: Structure and Process in International Politics, (New York, 1973), p.178.

okuduğumuzda açık bilgiyi hemen alırız ama bu bilginin ifade ettiği kapalı bilgiler üzerine kafa yormayız. Bu haberde pek çok unsur sonradan anlamını değiştirmek üzere katılmıştır yani dezenformasyon söz konusudur. Medya size ilginizi çekeceğini düşündüğünü ya da bilmenizi istediğini, istihbarat servisi ise gerekli olanı haber verir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası ilişkilerde kararların nasıl alındığı, siyasal karar vericilerin ve yöneticilerin karar vermede kullandığı kriterler ve teknikler üzerinde durulmaya başlanmıştır. Uluslararası politika ve dış politika analizinde karar alma yaklaşımını gündeme getiren Richard Snyder ve arkadaşları, önemli olanın devletlerin dış politikalarını oluşturan ve uygulayan karar alıcıların "*durumu nasıl gördüklerini anlamak*" olduğunu belirtmişlerdir⁷. Ülkeler, devam eden ve muhtemel krizleri ve yeni oluşumları yakından takip ederek, ulusal güvenliğe ve çıkarlara gelecek tehdit ve riskleri önceden değerlendirmek, gerekli önlemleri önceden almak ve ulusal güç unsurlarının imkânları dâhilinde inisiyatifli bir politika izlemek zorundadır. Bu nedenle, karar vericilere ulaşan bilgilerin, büyük bir dikkatle seçilmesi, iyice tetkik edilmesi ve doğru yorumlanması gerekmektedir. İstihbarat servisleri, durum farkındalığı için kendi metotlarını geliştirmelidir. Bir istihbarat çalışanı, potansiyel bir tehdide karşı binlerce emare (ipucu) belirler ve bu emarelerin oluşup-oluşmadığını sık sık kontrol eder, oluşma derecelerine renk kodları vererek, tehdidin yüzde kaç oranında yaklaştığını hesap etmeye çalışır. Örneğin A ülkesi ile ilgili 1.500 adet önceden tespit edilmiş emareye bakarak, B ülkesine saldırı hazırlığında olduğunu tespit edebilir. Benzer şekilde ABD istihbaratı 11 Eylül 2001 saldırıları ile ilgili 33.000 emareye sahip olduğu halde, bürokratik nedenler ile yöneticilerini saldırının olasılığı konusunda ikna edememiştir.

Ülkelerin dış politikaları en başından sonuna çeşitli algılamaların ve buna bağlı durum farkındalıklarının sonucudur. Örneğin 11 Eylül 2001 saldırı sonrası ABD dış politikası Bush yönetiminin yanlış algılamaları ve hatalı durum farkındalığı üzerine oturdu ve başarısız oldu. Terör örgütü yerine ülkeleri hedef aldı ve işgal ettiği ülke içinde de durumu uzun süre kavrayamadı. ABD, Irak'ta iki yıl Afganistan'da 8 yıl boyunca ayaklanmaların artışı, karşılaştığı tehdidi göremedi. Böylece iki ülkede de "altın saatler" kaçırıldı ve daha başlangıçta eylemlerin durdurulması veya etkisinin sınırlandırılması fırsatı kullanılmadı. Afganistan'da uygulanan strateji teröristler yerine Afgan halkına odaklanmıştı ve "şekillendir, temizle, tut ve inşa et" olarak belirlenmiş idi. Afganistan'da hükümetin boş bıraktığı yerlerdeki 'de facto' güç boşluğunu ayaklanmacılar doldurdu. ABD ve NATO/ISAF kalıcı güvenlik ve yardım sağlayamadı. Tehdide uygun kaynak ve kuvvet yığınağı sağlanamadığı için inisiyatif karşı tarafta oldu. Vietnam'da olduğu gibi taktik başarılar savaşın ve halkın kaybedilmesine yardım etti. Afgan hükümeti çok merkezi kaldı, gerçek bir yönetim, işleyen adalet sistemi, insani veya ekonomik yardım sağlayamadı, yoksulluk ve işsizlikle mücadele edemedi. ABD'nin Irak'ta yaptığı en büyük hata ülke inşasına girişmek ve Irak'ın savaştan sonra serbest kalan 400 bin asker ve polisini işsiz bırakıp, tüm silah ve cephaneyi ele geçirmesine göz yummak oldu. Bu hata sonraki yıllarda binlerce Amerikan askerinin ölümüne neden oldu. Amerika'nın Ortadoğu'daki demokrasi seferi Irak'ta Şiileri, Gazze'de Hamas'ı, Lübnan'da Hizbullah'ı, Mısır'da Müslüman Kardeşleri iktidara taşıdı. Bunların hiçbiri ABD'nin istediği sosyal reformları yapacak, İsrail ile barış yapacak adresler değillerdi.

Sonuç;

⁷ Richard C. Snyder, H.W. Bruck, Sapin Burton: Foreign Policy Decision – Making, An Aproach to the Study of Internaional Politics, The Free Press, (New York, 1962), p.1-18.

Durum farkındalığı, kritik düşünme, ortamı şekillendirme gibi kavramlar Türk kültürüne çok uzaktır. Dünyadaki herkes Bağdat, Kabil, New York ya da İstanbul gibi her an bir terör saldırısının olabileceği yüksek tehlike ortamındaki bir şehirde yaşamıyor. Ama dünyanın hemen her yerinde ortalama insanlar günlük normal yaşamlarında hırsızlar, saldırgan kişiler ya da diğer suç tiplerinin tehdidi altındalar. Bu yüzden durum farkındalığı kabiliyetinizin geliştirilmesi önemli bir eğitim konusudur. Bunlardan da öte hayatınızı boyunca sizi engelleyen ya da başarı vaat eden çevrenizdeki gelişmeleri görmemeniz ya da önemsememeniz de “kritik düşünme” sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden işe çevrenizdeki gelişmelere yeniden odaklanarak, bilgiyi daha iyi anlamlandırmak ve gelecekle ilgili daha iyi bağlantılar kurmak zorundasınız. Algıladığınız her bilgide açık, kapalı, saklı ve katkılı alanları görebilmeli, önyargılarınızı bir kenara bırakmalısınız. Çünkü algılama gerçeklerden bir adım ötededir, genellikle gerçeklere göre değil iyi araştırılmamış bilgilere dayalı algılarımıza göre karar veririz. Bu da psikolojik savaş ve propagandanın temel çıkış noktasıdır. Bu yüzden son yıllarda pek çok ülkede daha önce propaganda ve psikolojik savaş faaliyetleri adı altında uygulananlar bugün ‘kamu diplomasisi’ adı altında yürütülmeye ve doğrudan diğer ülkelerin halkları hedef alınmaya başlandı. “Kamuoyu algılama süzgeci” stratejisi içinde özellikle sosyal medya kullanımı ile sosyal radar ve hakların ruh analizi gibi çalışmalar Arap hareketlerinde test edildi. Kendimiz ve ülkemizin geleceği için daha iyi durum farkındalığına ihtiyacımız var.

@DocDrSaitYilmaz